

VÁLASZ AZ OPPONENSI VÉLEMÉNYEKRE

JOSÉ IGNACIO LÓPEZ SORIA

Disszertációm opponenseihez hasonlóan, én magam is „különös és furcsa” helyzetben éreztem magam, mivel azt az intellektuális feladatot tűztem magam elé, hogy egy a sajátomtól idegen történelmi és kulturális közegehez tartozó gondolkodó eszmevilágába behatoljak és megértése által magamévá tegyem azt.

Kezdeti „különös és furcsa” helyzetem idővel egyre inkább szerencsésre változott, mivel a lukácsi mű értelmezéséhez szükséges kulcs révén megnyílt előttem a kor kulturális körképe és egyben kapcsolatba kerültem egy korábban még csak nem is sejtett gazdagságú történelmi folyamattal. Paradox és érdekes módon nem az újjal való találkozás keltette fel leginkább az érdeklődésemet, hanem az a tény, hogy a nyilvánvalóan újonnan szerzett ismeretek egy nagyon is közlőrl jól ismert történelmi folyamatra mutattak. Idővel rá kellett jönnöm, hogy ennek alapvető oka az a hasonlóság, amely fennáll Magyarországnak és saját kulturális környezetemnek a kapitalizmus létrejöttében betöltött szerepében. Magyarország éppúgy, mint Latin-Amerika – és sajátos módon Spanyolország gazdasági helyzetüket tekintve periferikus szerepet játszottak, távol a kapitalista rendszer hegemon központjaitól és így több szempontból is a köztük levő távolság ellenére egymáshoz közelíti a kettőt a történelmi folyamat. Feltételezhetően nem véletlen, hogy Magyarországon – éppúgy mint Latin-Amerikában és Spanyolországban – sem következett be a klasszikus értelemben vett polgári átalakulás. Ennek az alapvető ténynek a következménye – véleményem szerint –, hogy bár a századfordulón megfigyelhető bizonyos polgári jellegű átalakulási folyamat, mégis a sajátos történelmi helyzetben szükségszerűen nem egy feudális és félfudális elem továbbélését jelentette. Mindkét esetben ez az alapvető tény nyilvánul meg a társadalmi osztályok összetételében, azok egymáshoz való viszonyában, az ideológia kialakulásában és fejlődésében, az állam-jellemzőiben, a közjog fejlődésében és végül, de nem utolsósorban, a kultúra alakulásában és funkciójában.

Természetesen nem célunk itt a hasonlóságok és sajátosságok részletes kifejtése, sem a különbségek megjelölése. Egyszerűen Wittmann Tibor megállapításait követve, célszerűnek tartom megjegyezni, hogy a magyar történelem átfogó ismeretének hiánya ellenére az általa képviselt történelmi folyamat számomra nem idegen.

A köreinkben általános egymás nem ismerése, tehát, nem a távolságokra mint objektív okra vezethető vissza, hanem azokra a pontosan megtervezett elszigetelési követelményekre, melyek a hegemon rendszer központjait érdekeik megvalósításához hozzásegítik.

A hasonlóság jellegéről alkotott általános hipotézis sokkal részletesebb munkát igényel, amelynek tárgya a magyar fejlődés sajátos vonásai, pontosabban kultúrtörténeti folyamata kell hogy legyen.

Köszönetet kell mondanom, bár nem fogadhatom el opponenseim elismerő szavait az én magyar történeti ismereteimet illetően. Elsőként magam ismerem el, hogy e téren szerzett ismereteim nem haladják meg az első megközelítés szintjét és így a jövőben, részemről állandó további munkát igényel. A lukácsi eszmék elemzésében a továbbiakban sem kívánkozom arra szorítkozni, hogy elszigetelt eseményekre, áramlatokra, művekre, személyekre vonatkoztassam azokat. Ehelyett sajátosságait kívánom megérteni mélyrehatóan létrejöttének és kifejlődésének történelmi közegébe beleágyazva. Ugyanakkor nem teszek kísérletet arra, hogy a szó provinciális értelmében Lukács magyar voltát bizonygassam (visszaköveteljem). Nevetséges is lenne, hogy éppen egy külföldi vállalja azt magára, hiszen ismeretei a magyar valóságról hézagosak. Érdeklődésem az egyetemes gondolkodó Lukácsnak szól, de úgy vélem, hogy lehetetlen eljutni az egyetemesség szintjére a konkrét realitástól ment absztrakció útján, ellenben paradox módon mélységesen kell gyökereznie bizonyos valóságban. Amennyiben a fiatal Lukács képes volt a magyarság határain túlnövő eszméket kibontani, az csak úgy volt lehetséges, ha mint gondolkodó nem ismerve a provincializmus szűk kereteit, képes volt a kor magyar társadalmi élményeit az elméleti gondolkodás síkjára vinni. Ezt a feladatot Lukács nem egymaga vállalta. Kortársai közül mások művészi eszközökkel, mélységesen magyar indítatásuk által váltak e kor egyetemes érvényű képviselőivé. Következésképpen kérdés, hogy melyek voltak azok az objektív körülmények, melyek a századfordulón olyan generáció születését tették lehetővé Magyarországon, amely képes volt a provincializmus határait átlépni és az egyetemességet a magyar történelmi tapasztalatok mélyreható feldolgozásával elérni. Volt-e ilyen „objektív lehetőség”, amely talán addig sohasem létezett és nem is ismétlődött meg azóta sem. E kérdésekre csak a magyar történelem és társadalom kutatói adhatnak választ.

Opponenseim a disszertáció és a könyvemnek (a disszertációban nem szereplő fejezete) alapos tanulmányozásával olyan hibákra hívták fel a figyelmemet, amelyeket nyilvánvalóan ki kell javítanom. Sajnos egyike-másika a spanyol nyelvű szövegben nem szerepel, csak a francia fordításban, és ezek a nem éppen akadémiai sietős munka eredményei.

Ancsel Éva professzor rámutat más hibákra is, de indoklás híján szándéka előttem nem világos. Ilyen a kurucoknak „népi harcok”-ként való megjelölése, vagy hogy Óbuda „római város” (ville romanie). A népi harcok elnevezéssel részben arra utalunk, hogy e csapatok részben népi eredetűek, és amennyiben előzményének a Dózsa-felkelést tekintjük – ha nem is abban az értelemben, mint amellyel a folytonosság kimutatható –, eredetileg a feudális kizsákmányolás ellen vette fel a harcot. Másrészt állandó jellegűek, nem pusztán szórványos parasztfelkelésről van szó – ebben az esetben megfelelt volna a történetírás által immár szentesített jaquerie megjelölés –, hanem egyfajta állandósult életmódot képviseltek. Ezért választottuk a „népi harcok” kifejezést, amelyet természetesen nem szabad összetéveszteni a guerillával.

Ancsel Éva professzor rámutat egyéb lényeges kérdésekre is, amelyeket a disszertáció csak érint. Ilyen a dzsentri réteg szerepe, a nacionalizmus és a liberalizmus egymáshoz való viszonya, a magyarországi antiszemitizmus jellege és végül kultúra és társadalom számtalan kérdést felvető kapcsolata. Egyetértek opponenseimmel abban, hogy ezek a kérdések eleve elmélyültebb tanulmányozást kívánnak. De figyelembe kell venni, hogy a magyar történelmi folyamat felvázolása az első fejezetben és a rákövetkező kísérő jegyzetekben a háttér megrajzolását célozza, azt a háttérrel szolgáltatója, amelyben a disszer-

táció tulajdonképpeni tárgyát képező lukácsi mű létrejött. Ez a magyarázata annak, hogy a történelmi folyamatnak azokat a vonatkozásait emeltük ki, amelyek Lukács gondolatmenetéhez leginkább kapcsolódnak. Továbbá ebből fakad az az egyébként hibás szempont, mely szerint azok egyúttal a Lukács által elfogadott álláspontnak megfelelően szerepelnek. Többek között ilyen a következő példa: nem tagadjuk, hogy a korabeli dzsentri réteg haladó szerepet töltött be, de számunkra éppen annak kimutatása lényeges, hogy Lukács, aki önmagát mint „megtúrt” vendég érezte dzsentri körökben, ennek a társadalmi rétegnek a posztulátumain túlmutat abból a – nem feltétlen tudatos – felismerésből kiindulva, hogy a magyar társadalom kérdéseire gyökeres választ nem a dzsentri rétegtől lehet várni. A nacionalizmus és a liberalizmus kapcsolata olyan egyetemes történeti kérdéseket vet fel – véleményem szerint –, amelyek megvitatásába nem mélyedhetünk el. Csupán néhány utalás a kérdések körére a következő. A nacionalizmus és a liberalizmus kapcsolata nemcsak Magyarország vonatkozásában kérdéses, hanem általában mindazokban az országokban, amelyekben nem volt olyan lendületet adó és alkotó polgárság, amely képes a polgári átalakulás folyamatát elindítani és maradéktalanul végigvinni, és saját érdekei által a nemzeti érdekeket is képviselni. Magyarországon, más hasonló fejlődésű országok példájára, az uralkodó osztály nacionalizmusa szükségszerűen liberalizmussal szembe. Másfelől sem a liberalizmus, sem a nacionalizmus nem függetlenül létező, lebegő ideológiák, hanem jól felismerhető osztályérdekek ideológiai kifejezői. Szükséges volna ezért mind a nacionalizmus, mind a liberalizmus elemzésekor mindazon megjelenési formákat tanulmányozni, melyeket egyik is, másik is annak megfelelően ölt, hogy melyik társadalmi osztályról van szó. Ami Lukácsot illeti – véleményem szerint –, mélyreható elemzést kíván, mennyiben tekinthető kezdeti, a valósággal való kibékíthetlenség álláspontja a „történelmi Magyarország” nacionalizmusával való szembefordulás okozójának és annak, hogy a radikális polgárság liberális köreiben „megtúrt vendég”-nek érezte magát.

Nem tanulmányoztuk a századelő magyarországi antiszemitizmus kérdéseit. Ezzel kapcsolatos megjegyzéseink a disszertációban nem hivatottak arra, hogy e tárgyban kimondjuk az utolsó szót. Kizárólag néhány olyan adattal kívántuk bővíteni a tárgyra vonatkozó ismereteket, amelyeket nagyrészt Lukács levelezésében találtunk. Részletes tanulmányt igényelne annak megfejtése, mennyiben járult hozzá a zsidó közösséghez való tartozása akkoriban ahhoz, hogy túlléphessen egy provinciális szűk látókörű nacionalizmus keretein, valamint ahhoz, hogy az egyetemesség rangjára emelkedhessen.

Jellemző Magyarországra, de nem kizárólag Magyarországra jellemzője a kultúra és társadalom kapcsolatának problematikus volta. Ez abban a tényben áll, hogy a kor magyar kultúrtermékeinek legjava a fennálló társadalmi renddel ellenzékiként jelenik meg. Ugy vélem, hogy a kérdés alapvetően abból származik, amire már utaltunk – és ez az én magyar történeti folyamat interpretációm sarkköve –, hogy Magyarország a kapitalista fejlődésbe megkésve kapcsolódott be, nem volt erőteljes, lendületet adó polgársága, ennek következtében a polgári átalakulás nem egyezik annak klasszikus folyamatával. Én erre vezetem vissza a magyar társadalom tengernyi ellentmondását, ez esetben a kor magyar értelmisége legjavának kapitalizmussal szembe álláspontját. Természetesen a kapitalizmussal szembe álláspontján belül különbségeket kell tenni, amelyek a hanyatló arisztokrácia konzervatív kapitalizmussal szembe álláspontjától a középosztály romantikus álláspontján keresztül a proletárforradalmi felfogásig a kapitalizmussal szembe álláspontján széles skáláján helyezkedik el. Ezzel

ismét olyan kérdés előtt állunk, amelynek pontos meghatározása és elmélyült tanulmányozása jelen disszertációm kereteit meghaladja.

Ancsel Éva professzor végül észrevételezi, hogy szükséges lenne pontosan megjelölni Lukács-elemzésem időhatárait. Könyvem olvasói számára nyilvánvaló, hogy tanulmányom Lukácsot a KMP-be való belépéséig, 1918 decemberéig kíséri figyelemmel. Ez a megjelölés a disszertációban nem egészen világos nemcsak azért, mert a disszertáció csupán könyvem első három fejezetét öleli fel, hanem azért sem, mert mind a könyv, mind a disszertáció kronológiai elrendezésű, mégsem követi azt mereven. Bizonyos esetekben a fiatal Lukács intellektuális fejlődése szempontjából a tárgy köré csoportosított elrendezés volt célszerűbb. A lehetséges félreértés elosztatásaképpen úgy a könyvre, mint annak részére, a disszertációra Lukács gondolati fejlődésének 1918-ig terjedő szakaszát jelölöm meg. Ettől eltekintve, folyamatban levő kutatásaimban, melynek tárgya Lukács fejlődése 1919 és 1933 között, vissza fogunk térni a korábbi korszakhoz, különösen olyan kérdések kifejtésénél, melyekkel kapcsolatos álláspontjának csírái azt megelőzően jelentkeztek.

Zoltai Dénes professzor opponensi véleménye Lukács művének értelmezési kérdéseit alapvető vonatkozásaiban érinti: Lukács fejlődésében az utópiából a realizmusba való átmenetet. Lukács magyar voltát, filozófiájának kontinuitás vagy diszkontinuitás jellegének bonyolult kérdését és végül a misztikus aszketizmust. Ezenfelül számba vesz hiányosságokat, amelyeket nem kifejezetten bírálatként, sokkal inkább további elmélyüléshez nyújtott útmutatásként értelmezek. Ilyenek az ún. heidelbergi kéziratok tüzetes tanulmányozása, Füleppel és Popperrel való kapcsolatának vizsgálata, Lukácsnak *A Szellem* c. folyóirathoz fűződő kapcsolatai és végül a misztikus aszketizmus részletesebb kifejtése.

Először is köszönetet mondok Zoltai professzornak, mert további fent jelzett konkrét kérdésekben a kutatások szükségességére rámutatott. El kell ismernem, disszertációmban valamennyi utalás formájában szerepel, ezeket monografikus módon nem tárgyalom. Másodszori magyarországi tartózkodásomat arra használtam fel, hogy bővebb információt szerezzek ahhoz, hogy később monográfiaként feldolgozhassam azokat. Tervezett munkámban e kérdéseket a misztikus aszketizmus problémája köré csoportosítottam, de részletesebben kitérek Fülephez és *A Szellem* folyóirathoz való kapcsolatára. Lukács művének általunk végzett tanulmánya, mint azt Zoltai professzor feltételezi, valóban arra irányul, hogy annak az utópiából a realizmusba való átmenetnek a folyamatát elemezzük, amely révén Lukács Marx eszméit magáévá tette. Nemcsak az utópiából a realizmusba való átalakulás leírását kívánja tőlem meg ez az elemzés, hanem azt is, hogy egyúttal megmagyarázzam, és ezenfelül realizmusát és az átalakulás folyamatát meghatározzam. Tisztában vagyok azzal, hogy ezen a ponton szembekerülök a Lukács-kutatók által oly gyakran felvetett kérdéssel, melyet ennek ellenére alig elemeztek eddig mélyrehatóan. Lukács realizmusának jellegéről van szó. Lukács lépése a realizmus felé, eredeti, a valósággal való kibékíthetlenségének lassú feladását jelentené és egy olyan folyamat kezdetét, melyre a realitással való kibékülés a jellemző? Merészség és tudománytalan lenne megválaszolni ezeket a kérdéseket anélkül, hogy előbb a húszas évek lukácsi eszmetörténetét, illetve létrejöttének és fejlődésének körülményeit elemeznénk.

Elemi és elengedhetetlenül szükséges művelettel kellett munkához látnom: Lukács műveinek a lehetőséghez mérten teljes bibliográfiáját kellett összeállítanom, mivel a közzétett bibliográfiák, de még a Lukács Archivumban őrzött is, hiányosak sőt, pontatlanok. Ezzel egyidejűleg össze kellett gyűjtenem különböző archívumokban és levéltárak-

ban elszórtan található írásait, mivel a Lukács Archívum ez idáig nem gyűjtötte össze azokat. Hasonló gyűjtő-kutató munka szükséges lenne Bécsben, Berlinben, Moszkvában, Kassán stb. Mindössze azért utalok ezekre az elemi feladatokra, mivel úgy vélem, ezek hiányában a megfelelő lukácsi gondolat tanulmányozásához lényeges elemek hiányoznak.

Lukács magyar voltának kérdéséhez – utal erre Zoltai professzor és mások cikkei is tárgyalják, így Tőkei Ferencé – kevés adalékkal szolgálhatunk. Lukács magyar voltának bizonyosságát nem annyira kifejezetten magyar vonatkozásokra tett utalásaiban kellene keresni, inkább abban, milyen mértékben szolgál Lukács számára a magyar történelmi tapasztalás és annak kulcskérdései Lukács gondolatmenetének alapjául; vagyis más szóval milyen mértékben képes elméletileg feldolgozni és kifejezni azt az élményt, amelyet kortársai közül néhányan a művészetben elértek.

Zoltai professzorral egyetértek abban, hogy Lukács marxistává válását illetően általában téves a probléma felvetése. Általában nem veszik észre a szerzők, hogy mihelyest e kérdést áttérése vagy át nem térése diszjunktívája szempontjából vetik fel, hívó, vallásos és következésképpen tudománytalan magatartást tanúsítanak. Ez a problémafelvetés vallásos és nem tudományos, mert aki elfogadja ezt a diszjunktívát egyben, jóllehet nem tudatosan, de elfogadja a megtérés lehetőségét, amely feltételezné természetfeletti erők létezését és azok működését az egyes ember és az emberiség történetében. A megtérés etimológiailag, Szent Ágoston szerint, a kegy által – vagyis az isteni kegytől indítva az „aversio a Deo et conversio ad creaturas” álláspontból az „aversio a creaturis et conversio ad Deum” állásponttra való eljutást jelenti. Ebből eredően a megtérés lehetőségének pusztá felvetése egyrészt az átalakulás jelenségének vallásos misztérium alá rejtését jelenti, másrészt következésképpen ily módon lemondanánk tudományos magyarázatáról és vallásos szempontokat követnénk. Véleményem szerint ezt a kérdést az idézett álláspont-ról nem lehet felvetni, ha csak nem egy vallásos szerzőnek, aki egyúttal a maga számára megmagyarázhatatlan valamennyi változást a történelemben Isten kegyes beavatkozásának tulajdonítja. Véleményem szerint a kérdés lényegét tekintve téves úton járnak azok is, akik, valamivel óvatosabban bár, de pálfordulás jellegű változást látnak ebben, hiszen feltételezik Saulus – a keresztények üldözőjének – Szent Pállá való átalakulásának megmagyarázhatatlanságát, elfogadják, hogy e változás az isteni fénysugár hatásának köszönhető, amely levetette a Damaszkuszba igyekvő Saulust lováról. Pontosan ennek a problémakörnek a kibontását szolgálja jelenleg írandó kötetünk első fejezete, mivel ez Lukács 1918 előtti és utáni fejlődését összekötő láncszem.

Lukács misztikus szkepticizmusa, mint arra Zoltai professzor pontosan rámutat, nem a szó hagyományos értelmében vett teológiai kérdésként van tárgyalva. Látszólag Lukács nem ismeri és nem is érdeklődik komolyan az iránt a vita iránt, amely teológusok és egyházatyák körében az emberi szabadság és az isteni mindenhatóság viszonya körül folyik. Látszólag nem érdeklik a vallásos életformák (az aszketikus és a misztikus, az aktív és a kontemplatív), melyek ennek a vitának az alapját és egyik megnyilvánulási formáját jelentik. Lukács célja, hogy kiutat találjon abból a krízisből, amelyen 1910–11-ben átment. Ennek az útkeresésnek folyamán lép kapcsolatba Lukács a keresztény misztikával – feltevésünk szerint Füleppel való kapcsolata révén – és a zsidó misztikával – Buber által –, ekkor írja *A lelki szegénységről* dialógusát és a *Naplójegyzeteket*. Mi éppen azért adtuk a közkeletűen lukácsi miszticizmus néven emlegetett jelenségnek a misztikus aszkézis elnevezést, mivel véleményünk szerint az a megoldás, amelyre Lukács mint kiútra

rátalált, hagyományos szóhasználattal élve közelebb áll az aszkézishez, mint a misztikához, vagyis inkább fakad a kiútkeresés akaratából, mint a transzcendensnek való megadásból. Ennek ellenére tudom, hogy az általam felsorakoztatott adatok még nem elégségesek ahhoz, hogy interpretációmát bizonyítsák, mivel annak tárgya a fiatal Lukács fejlődésének általános tanulmányozása. Olyan kérdésről van szó, amely ismereteim szerint nem lett eddig alaposan tanulmányozva és amely az egész kérdést felölelő részletes, monografikus feldolgozást igényel. Várhatóan Michael Löwy új, a XX. század zsidó messianizmusáról szóló kötete lényeges adatokkal és interpretációs lehetőségekkel fog a kérdéshez hozzájárulni.

Nincs más hátra, minthogy megköszönjem opponenseimnek – és nem különben mindazoknak, akik korábban Hermann professzor által szorgalmazott disszertációs vitám alkalmával –, hogy javaslataikkal és megjegyzéseikkel bizonyos pontokon helyreigazítottak, javaslatokat tettek mind a magyar történeti és kulturális fejlődési folyamat értékelésre, mind Lukács művére vonatkozó interpretációmhoz. Egyiket is, másikat is, elsősorban azokat, amelyek lényegbevágó kérdéseket érintenek, ösztönzésnek fogom fel további kutatásaimhoz. Disszertációm nem több kezdeti lépésnél e téren. Lukács gondolati gazdagságát nem lehet kimeríteni egy rövid tanulmány keretein belül. Célunk nem is lehet maradéktalan kimerítése, sokkal inkább olyan megközelítése, amely által saját filozófiai gondolkodásunk ösztönzőjévé válhat azáltal, hogy magunkévá tesszük azt. És amennyiben a gondolatmenet elsajátításához nyilvánvalóan nem elégséges az első megközelítés, hanem ismételten vissza kell térni hozzá, gazdagságát feltárni és sokoldalúságát ízlelgetni. Ezért gondolom, hogy a Lukács művéhez való visszatérés nem fehér foltok eltüntetése és adatszerű vagy interpretációs hibák helyreigazítási szándékának kell megfelelnie, hanem sokkal inkább filozófiáját kell elsajátítanom annak tudatában, hogy az első vele való kapcsolat alkalmával gazdagsága nem kimeríthető.